

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 16 (275) серпень

2013

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 16 (275) серпень 2013

Засновано в лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 14441-3412ПР,
видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку
наукових фахових видань України
(історичні науки)
Постанова президії ВАК України від 14.10.09 №1-05/4

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних
«Україніка наукова» (угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 31 травня 2013 року)

Виходить двічі на місяць

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступники головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бур'ян М. С.**,

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.**,

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.**,

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.**,

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.**,

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.**,

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Історичні науки»:

Члени редакційної колегії:

Головний редактор –
Бур'ян М. С., доктор
історичних наук, професор

Заступник
головного редактора –

Грицьких І. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

Відповідальний
секретар –

Савенков В. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

Борисова О. В., доктор історичних наук, професор
Віднянський С. В., доктор історичних наук, професор
Гієсов Т. Г., доктор історичних наук, професор
Гончар Б. М., доктор історичних наук, професор
Дончевський Г. Н., доктор економічних наук, професор
Дьомін О. Б., доктор історичних наук, професор
Качараба С. П., доктор історичних наук, професор
Климов А. О., кандидат історичних наук, професор
Михальський І. С., доктор історичних наук, професор
Посохов С. И., доктор історичних наук, професор
Реснт О. П., доктор історичних наук, професор
Рубель В. А., доктор історичних наук, професор
Савенкова І. Ю., кандидат історичних наук, доцент
Фісанов В. П., доктор історичних наук, професор
Хазанов А. М., доктор історичних наук, професор

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ

до технічного оформлення статей

Редколегія «Вісника» приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см ; верхній колонтитул — 1,25 см , нижній — 3,2 см .

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2012.

Статті у «Віснику» повинні бути розміщені за рубриками.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13 – 14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова «Список використаної літератури» або після слів «Список використаної літератури і примітки» (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю закінчують 3 анотації обсягом 15 рядків (українською, російською) та 22 рядки (англійською) мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора: (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1. **Бурьян М. С., Ткаченко К. А.** Генрі Кіссинджер і проблема розбудови «нового світового порядку» 5
2. **Богданова Т. Г.** Джон Хей та його роль у встановленні американо-англійської співпраці під час іспано-американської війни 1898 р. 13
3. **Зотіков Д. А.** Проблема формування американської геополітичної моделі «Група двох» («G-2»)..... 20
4. **Markova M. O.** Winston Churchill and the Development of Idea of the «United States of Europe» in 1943..... 33
5. **Панченко Г. Ю.** Чи був реальністю американський нейтралітет напередодні Другої світової війни? 40
6. **Прус Д. С.** Територіально-політичний поділ світу у ХХІ столітті: Арктика в зовнішній політиці Європейського Союзу..... 48
7. **Рютин В. В., Фалько С. А.** Становление разведывательной службы военного ведомства России в восточноазиатском регионе – аналитический аспект (1881–1894 гг.)..... 57
8. **Садикова В. В.** Британсько-радянська «ядерна проблема» на перемовинах у Кемп-Девіді 22 грудня 1984 року..... 73
9. **Фадікова О. Л.** Проблема диверсифікації шляхів постачання вуглеводнів до країн ЄС у контексті розбудови проектів «Північний потік» та «Південний потік»..... 84
10. **Харковський Р. Г.** Англо-французька боротьба за Верхній Ніл. Фашодська криза 1898 р. 97
11. **Ширяєв М. В., Якименко Л. М.** Американські проекти врегулювання нагірно-карабаського конфлікту: критичний погляд Г. Л. Бондаревського..... 107

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

12. **Горб Є. С.** Партійна конфігурація польської правиці в умовах парламентської демократії..... 116
13. **Мальшина К. В.** Янко Плетерський та його погляди на словенське національне питання..... 127
14. **Черняєв В. С.** Дредноутні перегони та військово-морська політика США на початку ХХ ст. 137

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

15. **Галик В. М.** Взаємини та співробітництво Івана Франка із сеньйором Ставропігійського Інституту Ісидором Шараневичем..... 147

16.	Галішевський В. А. Місце Росії в українському історичному процесі крізь призму творчості Михайла Брайчевського.....	159
17.	Єпик Л. І. Організація діяльності практикумів з українознавства для радянського і партійного апарату в середині 20-х рр. ХХ ст.	167
18.	Задерейчук І. П. Історія розвитку переробної галузі Криму у дорадянський період на прикладі консервної фабрики товариства «Ейнем»	175
19.	Зеркаль М. М. Історичні трансформації політики координуючих, представницьких та професійних органів етноменшин України до проблем освіти (1991 – 2012 рр.)....	184
20.	Краснікова О. В. Політичні відносини Київської Русі з Хозарським каганатом у ІХ – Х століттях	192
21.	Кульчицька О. В. Д. З. Мануїльський: штрихи до портрета особистості.....	203
22.	Левченко Ю. І. Передумови окупації Румунією південно-західної території України в роки Другої світової війни.....	214
23.	Петриків В. І. Демографічний розвиток села Довге (Гірське) від середини ХVІІ ст. до 1939 р.	222
24.	Пилипович Т. В. Українці у складі Війська Польського під час радянсько-польської війни 1939 року.....	230
25.	Рожков М. В. Військово-санітарний напрям діяльності Товариства Червоного Хреста в УСРР у 20-х рр. ХХ ст.	238

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

26.	Крюков В. Г. Задачі українського арабістичного джерелознавства в умовах розвитку європейської орієнталістики (історіографічний аспект).....	245
27.	Мірошніченко С. В. Періодичний друк Харківської (Слобідсько-Української) губернії ХІХ – початку ХХ століття: основні тенденції та періодизація розвитку.....	261

РЕЦЕНЗІЇ

28.	Гоков О. А. В. В. Будаков. Честь имею. Геополитик Снесарев: на полях войны и мира. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2011. – 496 с.	267
29.	Савенков В. В., Савенкова І. Ю. Anthony Webster. The Debate on the Rise of the British Empire. – Manchester : Manchester University Press, 2006. – 207 p.	270
	Відомості про авторів	277

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.2 (= 411.21) (477)

В. Г. Крюков

ЗАДАЧІ УКРАЇНСЬКОГО АРАБІСТИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОРІЄНТАЛІСТИКИ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Відмітною ознакою стану розвитку арабістичного джерелознавства у сучасній Україні є завершення процесу переходу даної історичної науки від складової радянського медієвістичного сходознавства до напряму розвитку джерелознавчих досліджень, що спрямований на пізнання етноісторичних процесів, які відбувалися в Україні протягом доби раннього середньовіччя. Ці наукові пошуки реалізуються через дослідження повідомлень про згадані процеси, що містяться у писемних документах Арабського халіфату IX–X століть. Вагомість означеного часу як початкового етапу формування українського етносу і виникнення головних чинників його історичного розвитку об'єктивно зумовлює визначальну позицію язичницької доби відносно наступних етапів вітчизняної історії, а отже, і пріоритетність даних досліджень.

Однак протягом двох минулих століть студіювання повідомлень творів арабських авторів доби раннього середньовіччя з історії України відбувалося в межах дослідження інформації цих писемних документів про територію та населення Східної Європи. У цих умовах інформація про етноси південно-західної частини названого регіону європейського континенту опрацьовувалася або в у процесі виявлення системи міжетнічного співіснування, без урахування регіональних ознак території мешкання цих етносів, або в аспекті їх належності до окремих регіонів без урахування територіальної єдності. Отже, інформація з історії України презентувалася у якості невизначеного окремо компоненту загальноєвропейського етноісторичного процесу. Разом з цим, студіювання повідомлень учених Арабського халіфату про територію і населення Східної Європи сприяло підвищенню рівня джерелознавчого опрацювання інформації названих писемних джерел з історії України та визначенню методологічних підходів, що мають бути впроваджені у процес її дослідження. Тому метою даної наукової праці є визначення пріоритетного напряму подальшого розвитку українського арабістичного джерелознавства з урахуванням наукових здобутків європейської орієнталістики.

Найбільш ранні у європейській орієнталістиці дослідження повідомлень арабських писемних документів доби раннього середньовіччя

про етнічні спільності Східної Європи були здійснені у 20-х – першій половині 30-х років XIX століття. Зокрема, російський сходознавець німецького походження Христіан Френ здійснив спробу вивчення повідомлень про русів, про хозарів, та про людності Поволжя [53; 50, с. 527–577]. Після цього французький орієнталіст Франц Шармуа надав аналіз повідомленням арабського ученого-адіба середини X століття Абу ал-Хасана 'Алі ібн ал-Хусайна ал-Мас'уді про слов'ян [43, с. 297–408]. Наукові праці названих дослідників являли собою переклади окремих фрагментів оригінальних текстів. Щодо коментування цих текстів, то воно полягало лише у ототожненні географічних і етнічних назв через порівняння їх звукового складу. Отже, розвідки Христіана Френа і Франца Шармуа належали до типу наукових праць, який був означений назвою «Berichte», тобто «Оповідання». Однак, незважаючи на низький рівень джерелознавчого опрацювання досліджуваних писемних документів, вони сприяли запровадженню до наукового обігу значної кількості джерельного матеріалу, який до того був відомий лише обмеженому колу фахівців. Згодом «Berichte» перетворилися на провідний тип арабістичних досліджень європейської орієнталістики. У зв'язку з цим доцільно згадати публікацію французьким арабістом Шарлем Дефремері у середині XIX століття фрагментів текстів творів Абу 'Убайд 'Абдаллаха ал-Бакрі та 'Изз ад-Діна Абу ал-Хасана 'Алі ібн ал-Асира [46, с. 460–467].

Наприкінці 20-х років XIX століття шведським орієнталістом Абрахамом д'Оссоном була здійснена перша спроба порівняльного аналізу інформації арабських авторів про деякі регіони Східної Європи, а саме про Кавказ та Причорномор'я. Розповідь про названі регіони у цьому творі провадилася від імені вигаданої особи, званої Абу ал-Касимом, але її зміст і складала сюжети, запозичені із арабських писемних документів середини та другої половини X століття [47]. Незважаючи на невизначеність мети розвідки Абрахама д'Оссона, цей дослідник подав здогади та кон'єктури, які визнані науково достовірними [52, р. 448]. Іншим типом досліджень було завершено у 1835 році російським сходознавцем Василієм Григор'євим студіювання звісток арабських авторів X століття про вторгнення збройних формувань русів у прикаспійські володіння Арабського халіфату. Названий дослідник вперше у європейському арабістичному джерелознавстві навів свої міркування щодо ступеня вірогідності опрацьованої ним інформації [9, с. 229–287]. Отже, згадані наукові праці започаткували процес накопичення у Європейській орієнталістиці невідомої до того часу інформації арабських авторів доби раннього середньовіччя про територію і населення Східної Європи.

Продовженням започаткованого Францем Шармуа і Шарлем Дефремері персоналістичного тематичного напрямку, в межах якого кожен із творів учених Арабського халіфату доби раннього середньовіччя розуміється у якості наукової спадщини його автора, було видання у 1850 році австрійським орієнталістом Алфредом фон Кремером разом з німецьким перекладом деяких фрагментів оригінальних текстів анонімного

твору, відомого як «Звістки часу» / *أَخْبَارُ الزَّمَانِ* / [55]. Незважаючи на те, що в цьому дослідженні текстологічний аналіз є неповний і недосконалий, його значність полягала в тому, що воно сприяло залученню до наукового обігу одного з арабських писемних джерел, яке містить важливі повідомлення про етнічні спільності Східної Європи. Через одинадцять років після згаданої події французький арабіст Адрієн Барб'є де Мейнар розпочав публікацію тексту з французьким перекладом твору ал-Мас'уді «Золоті луки і родовища коштовностей» / *مُرُوجُ الزَّهَبِ وَمَعَادِنُ الْجَوَاهِرِ* / [60]. Зважаючи на те, що дане видання здійснене на засадах опрацювання лише паризьких рукописів цього твору, до того ж, без докладного порівняльного аналізу з арабською писемною традицією IX–X століть, воно позбавлене будь-яких варіантів написання поданих у даному творі етнонімів [8, с. 124, 166–167; 51, s. 203]. Майже водночас із публікацією Адрієна Барб'є де Мейнара російський семітолог Данііл Хвольсон здійснив видання фрагментів текстів разом з перекладом на російську мову розвідки арабського географа початку X століття Абу 'Алі Ахмада ібн Руста «Книга коштовних дорогоцінностей» / *كِتَابُ الْأَعْلَاقِ النَّفِيسَةِ* /, де також подана інформація про етнічні спільності Східної Європи [35].

Публікація у 1870 році російським семітологом Авраамом Гаркаві збірки перекладів на російську мову фрагментів відомих йому оригінальних текстів VII–X століть, де міститься інформація про слов'ян і русів [8], знаменувала собою завершення формування іще одного тематичного напрямку, який доцільно означити як етноідентифікаційний. Головною науковою цінністю цього дослідження є порівняльний коментар, наданий до кожного фрагменту окремо, але враховуючий також паралельні тексти. Однак недоліком цієї наукової праці є відсутність в ній самих оригінальних текстів. Надалі продовжувач започаткованого Абрахамом д'Оссоном регіонального тематичного напрямку арабістичних джерелознавчих досліджень, російський сходознавець німецького походження Бернгард Дорн протягом 1873–1876 років створив своєрідну збірку відомостей про Каспійське море і Прикаспій [48], а також у межах історико-інформативного тематичного напрямку, засновником якого був Василій Григор'єв, у 1875 році видав монографію, у якій був поданий ґрунтовний аналіз інформації арабських писемних документів X століття про вторгнення військових загонів русів у прикаспійські володіння Арабського халіфату [11; 49]. Доцільно також згадати опубліковану в 1896 році наукову працю норвезького орієнталіста Александра Сейппеля, що являла собою спробу відбору та систематизації повідомлень арабських писемних джерел доби раннього середньовіччя про норманів [62], тому що дана етнічна спільність протягом досліджуваної нами історичної доби була ваговою складовою етноісторичних процесів, які відбувалися у Східній Європі узагалі, і в Київській Русі зокрема. Втім, наявні у цій науковій праці фрагменти оригінальних текстів не були забезпечені ані перекладом, ані коментарем. Лише в середині XX століття інший норвезький орієнталіст,

Харріс Біркланд, зробив коментований переклад систематизованих Александером Сейппелем текстів [42].

Втім, незважаючи на вище визначені наукові здобутки, які були досягнуті європейською орієнталістикою протягом 50-ти років XIX століття у справі опрацювання інформації арабських писемних документів доби раннього середньовіччя про етнічні спільності Східної Європи, студіювання джерельного матеріалу щодо згаданої проблематики залишалося нецілісним та розрізненим. Саме тому, починаючи з 1870 року, протягом наступних 24-х років голландський арабіст Міхаель де Гуге здійснив критичне видання серії «*Bibliotheca geographorum arabicorum*», до складу якої увійшли твори як прихильників «описової» географії, так і представників «класичної школи» арабських географів IX–X століть [41]. Публікація названої серії, незважаючи на те, що поза межами уваги Міхаеля де Гуге залишилися твори представників арабської «астрономічної» географії, зумовила значне розширення кола історичних джерел, які залучалися до досліджень з історії Східної Європи доби раннього середньовіччя.

Однак і після публікації названої серії у наукових пошуках європейських істориків-медєвістів досить часто використовувалися застарілі переклади арабських текстів IX–X століть, які, до того ж, іноді тлумачилися досить вільно. Отже, наприкінці XIX – на початку XX століть нагальною стала потреба нового монографічного дослідження творів деяких учених Арабського халіфату доби раннього середньовіччя, у яких міститься інформація щодо Східної Європи. Тому предметом дослідження російських сходознавців Віктора Розена і Ариста Куніка був текст розповіді іспано-єврейського дипломата Ібрахіма ібн Йа'куба, який в другій половині X століття здійснив подорож до резиденції германського короля (936–962 pp.), імператора Священної Римської імперії (962–973 pp.) Оттона I [25]. Оригінал тексту даної розповіді є втраченим, але наявна в ньому інформація простежується в творах іспано-єврейського енциклопедиста XI століття Абу 'Убайд Аллаха ал-Бакрі, та космографа XIII століття Закарійі ібн Мухаммада ал-Казвіні [44; 66]. Водночас з розглянутим дослідженням розпочалася робота щодо критичних видань текстів творів представників арабської «астрономічної» географії: італійський арабіст Карло Налліно опрацював текст і переклад твору «Книга сабіївих астрономічних таблиць» / *کتاب الزیج الجابی* / астронома і географа кінця IX – початку X століть Абу 'Абдаллаха ібн Джабіра ал-Баттані [37]. Але найбільш вагомий внесок у опрацювання наукової спадщини авторів названого жанру арабської географічної писемної традиції IX–X століть зробив австрійський орієнталіст Ханс Мжик, який у 1926 році здійснив критичне видання тексту «Книги картини Землі» / *کتاب صورة الأرض* / вченого другої половини IX століття Абу Джа'фара Мухаммада ібн Муса ал-Х'варізмі [45], а потім також і тексту «Книги дивовижів семи кліматів» / *کتاب عجائب الأقالیم السبعة* / автора X століття Сухраба ібн Сарабійуна [63]. У 1924 році було знайдено Мешхедський рукопис «Доповіді» Ахмада ібн Фадлана, секретаря посольства халіфа ал-Муктадіра бі-ллахі (908–932 pp.), вирядженого в

921 році до резиденції правителя Волзько-Камської Булгарії. Цей писемний документ перетворився на предмет особливої уваги з боку турецького орієнталіста А. Зекі Валіді Тогана [64] та українського арабіста Андрія Ковалівського [30].

На початку ХХ століття у межах етноідентифікаційного тематичного напрямку джерелознавчих досліджень були створені наукові праці, що являли собою огляд повідомлень арабських писемних документів ІХ–Х століть про етнічні спільності Східної Європи з залученням даних етнографії та історичної географії. Такою була праця німецького орієнталіста Йозефа Маркварта, присвячена розгляду питань етногенезу згаданих етносів [61]. Безумовним науковим здобутком цього дослідника було впровадження ним великого за обсягом історичного, географічного та етнографічного матеріалу. Втім, помилковість методологічних настанов ученого зумовила суб'єктивізм його гіпотез, довільність ототожнень, гіперкритицизм та безпідставність суттєвих відносно текстологічного аналізу кон'єктур [19, с. 171]. Таким самим типом досліджень були наукові праці латиського арабіста Франца Вестберга [65, с. 211–245; 7], стосовно яких належить відзначити обґрунтованість методів наукового аналізу та обізнаність автора щодо проблематики історичної географії. Разом із цим, у даних працях простежується майже цілковита відсутність арабістичної ерудиції та філологічного фаху Франца Вестберга [21, с. 108]. Протягом перших трьох десятиріч ХХ століття значний внесок у вивчення даних учених Арабського халіфату ІХ–Х століть про етнічні спільності Східної Європи зробив також російський сходознавець Василій Бартольд. У своїх наукових працях він навів безпосередні спостереження щодо конкретного вивчення згаданих даних, їх датування, відмітних ознак і текстової спадкоємності. Значну наукову цінність являють його публікації, присвячені звіткам про болгар, хозарів, слов'ян [38, с. 819–825; 39, с. 1003–1005; 40, с. 505–506], та русів [1, с. 810–858]. Але найбільшим досягненням європейської орієнталістики 30-х років ХХ століття, на нашу думку, був здійснений Володимиром Мінорським англійський переклад і коментар персомовного анонімного твору другої половини Х століття «Межі світу» / *جُنُودِ الْإِلْمِ* / [52]. Дана наукова праця є найбільш ретельним і докладним джерелознавчим дослідженням писемної пам'ятки східної географічної літератури доби раннього середньовіччя. Відзначимо, що порівняння і висновки, наведені Володимиром Мінорським у цій науковій праці, мають значення для опрацювання найважливіших питань, які постають у процесі студіювання європейськими орієнталістами інформації арабських писемних документів ІХ–Х століть про етнічні спільності Східної Європи.

Втім, на початку 40-х років ХХ століття виникла потреба у переорієнтації досліджень, які були спрямовані до аналітико-критичного відбору і логічної систематизації повідомлень учених Арабського халіфату ІХ–Х століть про Східну Європу, до створення загального зводу цих повідомлень. Вперше обґрунтування необхідності реалізації цієї перспективи і визначення характеру її змісту було сформульоване в

1932 році радянським арабістом Ігнатієм Крачковським [20]. Але у запропонованому цим дослідником науковому проекті звістки з історії Східної Європи мали стати складовою інформації про етнічні спільності, що залюднювали величезний територіальний простір Євразії, який охоплював, окрім названого регіону, також Кавказ, Центральну Азію, і Сибір. Тому, незважаючи на студіювання Ніною Пігулевською сирійських писемних документів доби раннього середньовіччя [342], цей науковий проект так і залишився не реалізованим.

Інший комплекс проблем, спроби вирішення яких були невдалими як у російському, так і у радянському арабістичному джерелознавстві, стосується дослідження процесу виникнення Київської держави на засадах переважного студіювання лише того джерельного матеріалу, який міститься у арабських писемних документах IX–X століть [36, с. 205–225]. Зрештою в середині XX століття радянський дослідник Борис Рибаків запропонував надалі досліджувати цю проблематику на засадах вивчення усієї сукупності доступних для студіювання писемних документів, які походять від означеної історичної доби [31, с. 27]. Причиною цієї наукової невдачі була невирішеність питання щодо етимології і семантики етноніму «ар-рус» / *الرُّوس* / («русси»), та співвідношення даного етноніму із назвою «ас-сакаліба» / *الصَّقَالِبَة* / («слов'яни»). Повернення до спроб вирішення розглянутого питання відбулося лише через 54 роки, і в українській орієнталістиці, а саме – у межах наукової школи, створеної українським арабістом Вольфом Бейлісом [23, с. 254–266; 24, с. 101–109]. Наслідком згаданої пропозиції Бориса Рибаківа була майже цілковита відсутність у російській радянській історичній науці протягом середини й третьої чверті XX століття докладних наукових праць у сфері студіювання повідомлень арабських писемних документів IX–X століть про етнічні спільності Східної Європи. То був час, коли російські дослідники лише використовували звістки учених Арабського халіфату того часу для опрацювання проблематики історії стародавньої Русі. Такими були наукові праці Александра Монгайта [28, с. 103–112; 27, с. 151–189; 26, с. 169–181], Володимира Пашуто [29], Бориса Рибаківа [34, с. 315–369; 33, с. 3–44; 32, с. 733–831]. Лише у 1967 році Борисом Заходером було завершено опрацювання «Каспійського зведення» повідомлень арабських писемних джерел доби раннього середньовіччя про територію та населення окремих регіонів Східної Європи [14], у процесі створення якого названий арабіст впровадив оригінальну методику порівняльного текстологічного аналізу. У попередніх своїх наукових працях Борис Заходер дійшов до висновку, що в писемній традиції областей мусульманського Сходу, зовнішні економічні зв'язки яких були зорієнтовані на Волго-Каспійський торговельний шлях, відбулося формування усталеної сукупності даних про регіони Східної Європи, які мали походження зрештою від одних і тих же джерел інформації. На підставі цього міркування було сформульоване поняття «середньоазіатсько-хорасанської збірки» звісток арабських творів IX–X століть про Східну Європу [12, с. 25–49; 15, с. 5–30], у якій доцільно визначити загальні для

деяких із цих творів уявлення про Поволжя та про інші регіони Східної Європи.

У справі студіювання проблематики історії слов'ян в середині – третій чверті ХХ століття провідне значення мали наукові праці представників польського арабістичного джерелознавства. Зокрема, належить згадати вивчення Тадеушем Ковальським повідомлень Ібрахіма ібн Йа'куба про слов'ян Центральної Європи. У даному дослідженні презентація оригінального тексту супроводжувалася його перекладом на польську мову і коментарем [54, с. 3–58]. Інший польський арабіст, Тадеуш Левицький, здійснив студіювання інформації ал-Мас'уді про племінні утворення західних слов'ян [57, с. 24–34; 56, с. 107–120], та проаналізував загальні уявлення вчених Арабського халіфату IX–X століть про слов'янський етнос [58, с. 321–389]. У 1956 році цей дослідник розпочав створення збірки повідомлень арабської писемної традиції доби раннього середньовіччя про слов'ян Центральної і Східної Європи та Балканського півострова. Втім, дана наукова праця не була завершена. Зокрема, до її складу не увійшли твори прихильників «класичної школи» арабських географів [59].

Разом з цим, значний внесок у розвиток досліджень повідомлень арабських писемних документів IX–X століть про етнічні спільності Східної Європи у другій половині ХХ століття зробили українські дослідники. Зокрема, Андрій Ковалівський здійснив джерелознавче опрацювання інформації, наявної в «Доповіді» Ахмада ібн Фадлана, на засадах сполучення філологічного аналізу тексту із залученням даних етнографії і археології. Науковим здобутком вченого було впровадження у дослідження порівняльного аналізу легендарних звісток цього твору про дивовижі, та реальних повідомлень про світоглядні погляди представників етносів Середнього Поволжя. Результатом цих наукових пошуків було здійснення у 1956 році коментованого видання тексту і перекладу згаданої «Доповіді» [17]. Предметом уваги з боку Андрія Ковалівського були також повідомлення про слов'ян Центральної Європи, що містяться в творі ал-Мас'уді «Золоті луки і родовища коштовностей» [60, III, с. 58–65]. Зокрема, він здійснив термінологічний аналіз опису даного твору, де презентований перелік слов'янських та германських племінних утворень названого регіону [18, с. 62–79]. До того ж, цей учений виокремив вірогідну інформацію та виявив подробиці релігійних вірувань слов'ян, що містяться у розповіді ал-Мас'уді про язичницькі храми слов'ян [16, с. 79–85].

Інформація з історії Східної Європи, що міститься у творах ал-Мас'уді, була предметом вивчення з боку іншого українського арабіста, Вольфа Бейліса [5]. Дослідження цього вченого відбувалося на засадах докладного термінологічного аналізу оригінальних текстів творів названого автора. Наукову цінність являє собою характеристика попередніх здобутків європейської орієнталістики у дослідженні інформації арабських писемних документів IX–X століть з історії Східної Європи; регіональна систематизація повідомлень про територію і населення Північного

Причорномор'я, Подніпров'я, Кавказу, Прикаспію та Поволжя; виявлення відмітних ознак і ступеня вірогідності цієї інформації, а також аналіз наукових пошуків ал-Мас'уді в умовах історичної дійсності часів його життя і діяльності. Названий дослідник здійснив також студіювання звісток про етнічні спільності Східної Європи, що містяться в історико-релігійній «Книзі творення і історії» / *كتاب البَدْع والتَّأْرِيخ* / арабського автора другої половини X століття Мутаггара ібн Тахіра ал-Мақдісі [4, с. 304–311]. Значним внеском Вольфа Бейліса у розвиток європейської орієнталістики була розробка ним головних принципів текстологічного аналізу інформації арабських писемних документів доби раннього середньовіччя, а саме: 1. Виявлення в дослідженні усієї сукупності варіантів арабського написання термінів, що розглядаються (власних імен, етнонімів, топонімів, гідронімів); 2. Урахування тих вірогідних ототожнень термінів, що досліджуються, які подані в попередніх джерелознавчих наукових працях; 3. Аргументування частково прийнятих, тобто не цілком доведених стосовно їхньої вірогідності, ототожнень через визначення всіх існуючих доказів як на користь даних ототожнень, так і всупереч ним; 4. Залучення до критичного аналізу тих міркувань щодо гіпотетичних варіантів розуміння ідентифікацій явно незрозумілих арабських термінів, що були сформульовані в попередніх наукових дослідженнях, а також надання докладних аргументів, які обґрунтовують ті чи інші відхилення згаданих міркувань [3, с. 62].

Однак, в українському арабістичному джерелознавстві, зокрема у наукових працях названих дослідників, а також Агатангела Кримського і Тауфіка Кезми, Омеляна Пріцака, інформація з історії України, що міститься у арабській писемній традиції доби раннього середньовіччя, розглядалася фрагментарно лише на рівні вирішення окремих питань, являючи складову джерелознавчих досліджень з історії Центральної та Східної Європи, або залучалася у якості додаткового джерельного матеріалу до досліджень, присвячених іншій проблематиці. Тому згадана інформація на наш час не являє собою самодостатній інформаційний чинник щодо дослідження етноісторичних процесів, які відбувалися на землях України протягом язичницької доби її історії.

Помітну подію у розвитку європейської орієнталістики являла собою міжнародна наукова конференція сходознавців, що відбулася у Варшаві у 1957 році. За ініціативою Бориса Заходера на ній було ухвалене рішення про проведення дискусії щодо методологічних вимог складання Корпусу східних писемних джерел з історії Східної і Центральної Європи доби раннього середньовіччя, написаних арабською, персидською, вірменською, сирійською, гебрайською, та іншими мовами [13, с. 107–113]. Втім, протягом наступних 33-х років не сталося будь-яких спроб щодо реалізації згаданого рішення. Саме тому на Всесоюзній науковій конференції «Пашутівські читання», яка відбулася в 1990 році у Москві, знову постало питання про доцільність створення загального критичного Зводу тих повідомлень арабських писемних документів доби раннього середньовіччя, у яких міститься інформація про європейську частину СРСР та про інші

регіони даного державного утворення. Провідні українські орієталісти, які виступили на цій науковій конференції зі своїми доповідями, а саме – Вольф Бейліс [6, с. 6–10] і Ярослав Дашкевич [10, с. 41–44] – висловили сумнів щодо можливості реалізації даного наукового проекту, аргументуючи свою позицію недоречністю поєднання різноманітної за головними ознаками інформації у межах одного Зводу.

Після цієї події Вольф Бейліс дійшов до висновку, що провідною перспективою подальшого розвитку арабістичного джерелознавства в Україні є складання критичного Зводу повідомлень арабських писемних джерел доби раннього середньовіччя з історії Київської Русі. Дане переконання цього видатного українського арабіста відобразилося у презентації ним проспекту видання згаданого критичного Зводу [2, с. 201–203]. Доцільно зазначити, що у межах комплексної програми Науково-дослідницького центру імені В. М. Бейліса «Схід – Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків» (державна реєстрація № 0103U003602) тривають наукові пошуки щодо реалізації наукового проекту Вольфа Бейліса, які мають позитивні результати [22]. Ми впевнені в тому, що кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин ЛНУ імені Тараса Шевченка має необхідний науковий потенціал для успішного завершення цієї дослідницької роботи.

Список використаної літератури

1. **Бартольд В. В.** Арабские известия о руссах / В. В. Бартольд // Бартольд В. В. Сочинения / [пред. ред. кол. Б. Г. Гафуров]. – М. : Восточная литература, 1963– . – Т. II. – Ч. I: Общие работы по истории Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы / В. В. Бартольд; [отв. ред. Б. Г. Гафуров]. – 1963. – С. 810–858. 2. **Бейліс В. М.** Арабські джерела з історії Київської Русі IX–XIII ст. (проспект видання) / В. М. Бейліс, В. Г. Крюков // Східний світ = The world of the Orient / [гол. ред. О. Й. Прицак]. – К. : Інститут сходознавства ім. А. Кримського, 1994. – № 1–2. – С. 201–203. 3. **Бейліс В. М.** К вопросу о конъектурах и о попытках отождествления этнонимов и топонимов в текстах арабских авторов IX–XIII веков о Восточной Европе / В. М. Бейліс // Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины: сборник статей / [отв. ред. Е. А. Давидович]. – М. : Наука, 1989. – Вып. 1. – 1989. – С. 52–66. 4. **Бейліс В. М.** Народы Восточной Европы в кратком описании Мутаххара ал-Макдиси (X век) / В. М. Бейліс // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы / [отв. ред. А. С. Тверитинова]. – М. : Наука, 1969– . – Т. 2. – С. 304–311. 5. **Бейліс В. М.** Сочинения ал-Мас'уди как источник по истории Восточной Европы X века: дис. ... кандидата ист. наук : 07.00.03 / Бейліс Владимир Михайлович. – М., 1963. – 897, 24, 5 с. 6. **Бейліс В. М.** Этноним «ал-арман» в арабском географическом сочинении XII века «Китаб ал-джа'рафийа» и урмане «Повести временных лет / В. М. Бейліс // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения: Чтения памяти

члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 18–20 апреля 1990 года. Тезисы докладов / [отв. ред. А. П. Новосельцев]. – М. : АН СССР, 1990. – С. 6–10. 7. **Вестберг Ф.** К анализу восточных источников о Восточной Европе / Ф. Вестберг // Журнал министерства народного просвещения. – СПб. : Импер. АН, 1908– . – Ч. 13. – № 2, отд. 2. – Ч. 14. – №3, отд. 2. – СПб., 1908. – С. 364–412, 1–52. 8. **Гаркави А. Я.** Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII до конца IX века по Р. Х.) / А. Я. Гаркави. – СПб. : Имп. АН, 1870. – IX, 308 с. 9. **Григорьев В. В.** О древних походах руссов на восток / В. В. Григорьев // Журнал министерства народного просвещения. – СПб. : Импер. АН, 1835– . – Ч. V. – С. 229–287. 10. **Дашкевич Я. Р.** Письменные источники и параисторическая традиция (К изучению источников по истории Галицко-Волынского княжества второй половины XIII века) / Я. Р. Дашкевич // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения: Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 18–20 апреля 1990 года. Тезисы докладов / [отв. ред. А. П. Новосельцев]. – М. : АН СССР, 1990. – С. 41–44. 11. **Дорн Б. А.** Каспий. О походах древних русских в Табаристан, с дополнительными сведениями о набегах их на побережья Каспийского моря / Б. А. Дорн // Записки Императорской Академии наук. – СПб. : Имп. АН, 1875– . – № 1. – IV, LVI, 718 с. 12. **Заходер Б. Н.** Еще одно раннее мусульманское известие о славянах и русах IX–X вв. / Б. Н. Заходер // Известия Всесоюзного географического общества. – М.–Л., 1943– . – Т. 75. – № 6. – С. 25–49. 13. **Заходер Б. Н.** Изучение в Советском Союзе восточных источников по истории Восточной и Центральной Европы / Б. Н. Заходер // Советское востоковедение / АНС. ИВ. – № 1. – М. : Наука, 1958. – С. 107–113. 14. **Заходер Б. Н.** Каспийский свод сведений о Восточной Европе / Б. Н. Заходер. – М. : Восточная литература, 1962– . – Т. I: Горган и Поволжье в IX–X веках / [отв. ред. Е. А. Беляев]. – 1962. – Т. II: Булгары, мадьяры, народы Севера, печенеги, русы, славяне / [отв. ред. Л. А. Семенова, А. И. Фалина]. – 1967. – 278 с.; 210 с. 15. **Заходер Б. Н.** Среднеазиатско-хорасанская география IX–X веков о Поволжье и Восточной Европе / Б. Н. Заходер // Ученые записки Института востоковедения Академии наук СССР. – М. : АН СССР, 1956. – Т. XIV. – С. 5–30. 16. **Ковалевский А. П.** Аль-Мас'уди о славянских языческих храмах А. П. Ковалевский // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений: сборник статей / [отв. ред. В. Д. Королюк]. – М. : Наука, 1973. – С. 79–85. 17. **Ковалевский А. П.** Книга Ахмеда ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 годах: статьи, переводы и комментарии / А. П. Ковалевский; [отв. ред. Б. А. Шрамко]. – Харьков: ХГУ, 1956. – 347 с. 18. **Ковалевский А. П.** Славяне и их соседи по данным ал-Мас'уди / А. П. Ковалевский // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений: сборник статей / [отв. ред. В. Д. Королюк]. – М. : Наука, 1973. – С. 62–79. 19. **Крачковский И. Ю.** Избранные сочинения: в 6-ти томах / И. Ю. Крачковский; [пред. ред. кол.

- В. А. Гордлевский. – М.–Л. : АН СССР, 1954– . – Т. IV: Арабская географическая литература / [отв. ред. Г. В. Церетели]. – 1957. – 919 с.
20. **Крачковский И. Ю.** О подготовке свода арабских источников для истории Восточной Европы, Кавказа и Средней Азии / И. Ю. Крачковский // Ученые записки Ин-та востоковедения АН СССР. – № 1. – М. : АН СССР, 1932. – С. 55–62.
21. **Крачковский И. Ю.** Избранные сочинения: в 6-ти томах / И. Ю. Крачковский; [пред. ред. коллег. В. А. Гордлевский]. – М.–Л. : АН СССР, 1954– . – Т. V: Очерки по истории русской арабистики / [отв. ред. Б. Н. Заходер]. – 1958. – 524 с.
22. **Крюков В. Г.** Ал-Х^уварізімі про «Сарматію – землю бурджанів» та сусідні з нею «країни» / В. Г. Крюков; [рец. Я. Д. Ісаєвич, Г. Ю. Івакін, В. С. Рибалкін]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 540 с.
23. **Крюков В. Г.** Походження назви Σκλαβήνοι / Σκλάβοι й значення етноніму الصقاليّة в географічному творі арабського автора першої половини IX століття Абу Джафара Мухаммада ібн Муса ал-Хварізімі / В. Г. Крюков // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки / [гол. ред. С. В. Харченко, від. ред. М. С. Бур'ян]. – Луганськ: Альма Матер, 2006. – № 17 (112). – С. 254–266.
24. **Крюков В. Г.** Проблема походження терміна «рус» в історико-джерелознавчих дослідженнях / В. Г. Крюков // Бахмутський шлях: літературне та наукове історико-філологічне видання / [гол. ред. В. Семистяга]. – Луганськ: Просвіта, 2006. – № 1/2 (42/43). – С. 101–109.
25. **Куник А. А.** Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах / А. А. Куник, В. Р. Розен // Записки Императорской Академии наук. – СПб. : Импер. АН, 1903– . – Т. XXXII. – Прил. 2. – 191 с., 211 с.
26. **Монгайт А. Л.** Абу Хамид ал-Гарнати и его путешествие в русские земли 1150–1153 гг. / А. Л. Монгайт // История СССР. – № 1. – М. : Наука, 1959. – С. 169–181.
27. **Монгайт А. Л.** Из истории населения бассейна среднего течения реки Оки в I тысячелетии н. э. / А. Л. Монгайт // Советская археология. – М. : Наука, 1953– . – Т. XVIII. – С. 151–189.
28. **Монгайт А. Л.** К вопросу о трех центрах древней Руси / А. Л. Монгайт // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры Академии Наук СССР. – М. : Наука, 1947. – Вып. XVI. – С. 103–112.
29. **Пашуто В. Т.** Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто; [ред. В. П. Шушарин]. – М. : Наука, 1968. – 472 с.
30. **Путешествие** Ибн Фадлана на Волгу / [пер. и ком. под ред. И. Ю. Крачковского]. – М.–Л. : АН СССР, 1939. – 194 с.
31. **Рыбаков Б. А.** Древние русы / Б. А. Рыбаков // Советская археология. – М. : Наука, 1953– . – Т. 17. – С. 23–104.
32. **Рыбаков Б. А.** Предпосылки образования древнерусского государства / Б. А. Рыбаков // Очерки истории СССР / [гл. ред. Н. М. Дружинин]. – М. : АН СССР, 1958– . – Т. I: Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР. III–IX вв. / [отв. ред. Б. А. Рыбаков]. – С. 733–831.
33. **Рыбаков Б. А.** Русские земли на карте Идриси 1154 года / Б. А. Рыбаков // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры Академии наук СССР. – М. : Наука, 1957. –

Вып. 43. – С. 3–44. 34. **Рыбаков Б. А.** Торговля и торговые пути / Б. А. Рыбаков // История культуры древней Руси / [отв. ред. Б. А. Рыбаков, М. И. Артамонов]. – М.–Л.: АН СССР, 1951– . – Т. I : Домонгольский период. Материальная культура. – 1951. – С. 315–369. 35. **Хвольсон Д. А.** Известия о хазарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах и русских Абу Али Ахмеда Бен Омар ибн Даства, неизвестного доселе арабского писателя начала X века, по рукописям Британского музея / Д. А. Хвольсон. – СПб.: Импер. АН, 1869. – XIII, 799 с. 36. **Щеглов Д.** Первые страницы русской истории // Журнал министерства народного просвещения. – СПб.: Им. АН, 1876. – № 6. – С. 205–225. 37. **Al-Battani sive Albatanii Opus Astronomicum** / [Ad fidem codicis Excurialensis Arabice editum, latine versum adnotatonibus instructum a C. A. Nallino] // Pubblicazioni del Reale Osservatorio di Brera in Milano. – № XL. – Parte 1–3. – Milano: Medionali Insubrum, 1903. – Pars Prima. – VIII, 308 p. 38. **Barthold V.** Bulghar / V. Barthold // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb, E. Levi-Provençal]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908–1936– . – Band I. – S. 819–825. 39. **Barthold V.** Khazar / von V. Barthold // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb, E. Levi-Provençal]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908–1936– . – Band II. – S. 1003–1005. 40. **Barthold V.** Slaven / von V. Barthold // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb, E. Levi-Provençal]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908–1936– . – Band II. – S. 505–506. 41. **Bibliotheca geographorum arabicorum** / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870–1894– . – Pars I–VIII. 42. **Birkeland H.** Nordens historie i Middelalderen etter arabiske kilder, oversettelse til norsk av de arabiske med innledning, forfatterbiographer, bibliografi og merknader, av Historisk-filologisk klasse / Harris Birkeland // Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps – Akademi i Oslo. – № 2. – Oslo: Dybwal, 1954. – 178 s. 43. **Charmoy F. B.** Relations de Maçoudi et l'autres auteure musulmans sur les ansiens Slavs / par F. B. Charmoy // Mémoires de l'Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg. – St. Pétersbourg: Académie Imperiale des Sciences, 1834– . – Vol. II. – Série 6. – Livraison 4 et 5. – P. 297–408. 44. **Das geographische** Würterbüch des Abu 'Obeid 'Abdallah ben 'Abd el 'Aziz el-Bekri nach den handschriften zu Leiden, Cambridge, London und Mailand / [herausgegeben von F. Wüstenfeld]. – Göttingen und Paris: Deuerlich, Maisonneuve, 1876–1877– . – Band. I–II. – 63, 760 s. 45. **Das Kitab** surat al-ard des Abu Ğa'far Muhammad Ibn Musa al-Huwarizmi / [herausgegeben nach dem handschriftlichen Unicum der Bibliothèque de l'Université et régionale in Strassburg (cod. 4247) von Hans v. Mžik] //

Bibliothek arabischer Historiker und Geographen / [herausgegeben von Hans v. Mžik]. – Leipzig: Verlag «Walter de Gruyter und Co.». – Band III. – 162 s.

46. **Defremery Ch.** Fragments de geographes et historiens arabes et persons relatifs aur anciens peuples du Caucase et de Russie meridionale / par Ch. Defremery // Journal Asiatique: Recueil trimestriel de mémoires et de notices relatifs aux études orientales publié par la Société Asiatique. – P., 1849–. – Tome XIII. – P. 460–467.

47. **d’Ohsson C.** Des peuples du Caucase et des pays au nord de la mer Noire et de la mer Caspienne, dans le dixième siècle, ou Voyage d’Abou el-Cassim / par C. d’Ohsson. – P.: Didot, 1828. – XXII, 284 p.

48. **Dorn B.** Auszüge aus vierzehn moderländischen Schriftstellern, betreffend das Kaspische Meer und angrenzende Lander / von B. Dorn // Mélanges Asiatiques. – St. Pétersbourg: Comissionnaires de l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, 1873–1876–. – Vol. VI–VII. – Livre 5, 6, 1. – S. 627–669, 685–716, 19–44, 53–92.

49. **Dorn B.** Caspia. Über die Einfälle der alten Russen in Tabaristan. Nebst Zugaben über andere von ihnen auf den Kaspischen Meere und in den an-liegenden Ländern ausgeführte Unternehmungen / von B. Dorn // Mémoires l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg. – St. Pétersbourg: Comissionnaires de l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, 1875–. – VIIe série. – Tome 13. – № 1. – XXXVII, 524 s.

50. **Fraehn C. M.** Die ältesten arabischen Nachrichten über die Volga – Bulgaren aus Ibn Fozzlan’s Reisebericht / par C. M. Fraehn // Mémoires de l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg. – St. Pétersbourg: Comissionnaires de l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, 1832. – Vol. I. – Série 6. – P. 527–577.

51. **Fück J.** Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts / von J. Fück. – Leipzig: Harrasowitz, 1955. – VIII, 335 s.

52. **Hudud al-‘alam.** «The Regions of the World». A Persian Geography 372 A. H. – 982 A. D. / [translated and explained by V. Minorsky; With the prefase by V. V. Barthold]. – L.: Gibb. Memorial Series. New Series XI, 1937. – XX, 524 p.

53. **Ibn Fozzlan’s** und anderer Araber Berichte über die Russen alterer Zeit. Text und Überstezung mit kristisch-philologischen Anmerkunden. 1 Auflage. Nachdruck der Ausgabe von 1823 / [von C. M. Fraehn; mit einen einleitenden Vorwort von Harald Haarmann]. – Hamburg: Buske, 1976. – XXII, 283 s. (Hamburger philologische studien. 91).

54. **Kowalski T.** Relasja Ibrahima ibn Ja’kuba z podróży do Krajów Słowiańskich w przekazie al-Bekriego / T. Kowalski // Pomniki dziejowe Polski / Polska akademia umiejętności. – Kraków: Wydawnictwo Komisji historycznej, 1946–. – Seria 2. – Tom 1. – S. 3–58.

55. **Kremer A.** Cher zwei arabische geographische Werke / von [A. Kremer] // Sitzungsberichte der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse. – Band IV. – Wien: In Komission bei C. Gerold’ Sohn, 1850. – S. 72–84.

56. **Lewicki T.** Jesze o Wioletah w opisie Słowiańszczyzny arabskiego pisarza z X w. al-Mas’udiego / T. Lewicki // Pamiętnik Słowiański: czasopismo naukowe poświęcone literaturoznawstwu zachodnio- i południowo-słowiańskiemu / [red. Julian Kornauzer]; Polska Academia nauk, komitet słowiańszczyzny. – Warszawa: «Semper», 1954–. – Tom 2. – S. 107–120.

57. **Lewicki T.** Państwo Wislan-Chorwatow w opisie al-Masudiego / T. Lewicki // Sprawozdania z

czynności i posiedzen Polskiej Akademji umiejętności. – Warszawa – Kraków: Nakładem Polskiej Akademji umiejętności, 1948– . – Tom 49. – 1948. – S. 24–34. 58. **Lewicki T.** Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich // *Slavia Antiqua: Rocznik poświęcony starożytnościom słowiańskim / Organ katedry archeologii polski uniwersytetu Poznańskiego.* – Poznan; Wrocław: Zakł. im. Ossolińskich. – Poznan; Wrocław, 1949– . – T. II. – 1949. – S. 321–389. 59. **Lewicki T.** Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcja Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953) i Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław – Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1956– . – T. I. – 1956. – T. II (część I). – 1969. – T. II (część II). – 1977. – 383, XIV s.; 159 s.; 151 s. 60. **Maçoudi.** Les Prairies d’or / [texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteill] // *Société Asiatique: collection d’ouvrages orientaux.* – P. : Edition «Imprimerie Imperiale», 1864–1877– . – Tome premier. – XII, 572 , [8] p. – Tome deuxième. – V, 467, [7] p. – Tome troisième. – 464, [10] p. – Tome quatrième. – XI, 480, [8] p. – Tome septième. – X, 438, [11] p. – Tome huitième. – X, 446, [11] p. 61. **Marquart J.** Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts (ca. 840–940) / von J. Marquart. – Leipzig: Dieterich, 1903. – L, 557 s. 62. **Rerum normannicarum fontes arabici.** E libris quum typis expressis tum scrips collegit et sumptibus / [edidit A. Seippel]. – Osloae: Universitatis Osloensis, 1896. – [5]-45, 150, XXIV p. 63. **Suhrab.** Aja’ib al-aqalim as-sab’ah // *Bibliothek arabischer Historiker und Geographen / [herausgegeben von Hans v. Mžik].* – Leipzig: Verlag «Walter de Gruyter und Co.», 1930. – Band 5. – 146 s. 64. **Validi Togan A. Z.** Ibn Fadlan’s Reisebericht. Abhandlungen für die Kunde des Mirgculandes. Lieferung 3 / von A. Z. Validi Togan. Im Auftrage der Deutsche Morgenländischen Gesellschaft // *Deutsche Morgenländische Gesellschaft.* – Steiner (Wiesbaden): Kommissionsverlage F. A. Brockhaus, 1939. – Band 24. – S. 39–324. 65. **Westberg F.** Beiträge zur Klärung orientalischen. Quellen über Osteuropa / von F. Westberg // *Bulletin de l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg.* – St. Pétersbourg: Imprimerie de l’Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, 1899– . – Vol. XI. – 1899. – P. 211–245, 275–314. 66. **Zakarija Ben Muhammad Ben Mahmud el-Cazvini’s Kosmographie / [herausgegeben von F. Wüstenfeld; mit unterstützung der Deutschen moderländischen gessellschaft: aus den handschriften des hn. dr. Lee und der bibliotheken zu Berlin, Gotha und Leyden]. – Göttingen: Verlag der Dieterichscen gesellschaft, 1848–1849. – Erster Theil: كتاب عجائب المَحْطُوفَات Die wunder der schöpfung. – Zweiter Theil: كتاب آثار البلاد Die denkmäeler des Laender. – Wiesbaden: M. Sändig, 1967. – 691, 8 s.**

**Крюков В. Г. Задачі українського арабістичного
джерелознавства в умовах розвитку європейської орієнталістики
(історіографічний аспект)**

Стаття являє собою спробу визначення на засадах історіографічного аналізу здобутків європейської орієнталістики головного перспективного

напряму подальшого розвитку українського арабістичного джерелознавства. Виявлено, що протягом двох останніх століть дослідження повідомлень творів арабських авторів доби раннього середньовіччя з історії України відбувалося в межах дослідження інформації цих писемних документів про територію та населення Східної Європи. Тому на наш час ці повідомлення не перетворилися на самодостатній інформаційний чинник вивчення етноісторичних процесів, які відбувалися на землях України протягом язичницької доби її історії.

У цих умовах єдиною перспективою подальшого розвитку українського арабістичного джерелознавства автор вважає реалізацію обґрунтованого українським арабістом Вольфом Бейлісом наукового проекту щодо складання критичного Зводу повідомлень арабських писемних джерел доби раннього середньовіччя з історії Київської Русі.

Ключові слова: арабські писемні документи, раннє середньовіччя, писемна традиція, орієнталістика, джерелознавство, Україна, Арабський халіфат, Східна Європа, етноісторичний процес.

Крюков В. Г. Задачи украинского арабистического источниковедения в условиях развития европейской ориенталистики (историографический аспект)

Статья представляет собою попытку определения на основе историографического анализа достижений европейской ориенталистики основного перспективного направления украинского арабистического источниковедения. Выявлено, что на протяжении двух последних столетий изучение сведений сочинений арабских авторов периода раннего средневековья по истории Украины происходило в пределах исследования информации данных письменных документов о территории и населении Восточной Европы. Поэтому сведения этих исторических источников в настоящее время не стали самостоятельным информационным фактором исследования этноисторических процессов, происходивших на землях Украины в языческий период ее истории.

В этих условиях единственной перспективой дальнейшего развития украинского арабистического источниковедения автор считает реализацию обоснованного украинским арабистом Вольфом Бейлисом научного проекта составления критического Свода сведений арабских авторов периода раннего средневековья по истории Киевской Руси.

Ключевые слова: арабские письменные документы, раннее средневековье, письменная традиция, ориенталистика, источниковедение, Украина, Арабский халифат, Восточная Европа, этноисторические процессы.

Krukov V. G. The Tasks of the Ukrainian Arabistic Source Studies under the Conditions of the Development of the European Orientalism (Historiographical Review)

The article represents an attempt to determine the basic perspective directions of the Ukrainian Arabistic source studies on the basis of the historiographical analysis of the achievements of the European Orientalism. It is revealed, that during the last two centuries the studying of works of Arab authors about the the early Middle Ages Ukraine is occurred within the exploring of information of written documents about lands and population of the Eastern Europe. In the development of this area of Arabistic researches the author identifies two stages: 1. The accumulation of the information about ethnoses in the Eastern Europe, which contained in written documents of Arab Caliphate of IX – X centuries and the formation of the basic topics of its research (the middle of the 20's – the end of the 30's of the XX century); 2. The reorientation of the investigations of this information on the analytical and critical selection and logical systematization. Thus the information of the mentioned written sources now is not self-sufficient information factor of the investigation of ethno-historical processes, which took place on the lands of Ukraine in the pagan period of its history. In these circumstances, the author considers that the only prospect of the further development of Ukrainian Arabistic source studies is the implementation of the scientific project of compiling critical summary of information of Arab authors in the early Middle Ages about the history of Kievan Russia, which was proved by Ukrainian arabist Wolf Bayliss. According to the author such research work can be done at the Department of World History and International Relations at Lugansk Taras Shevchenko National University.

Key words: Arabic written documents, early Middle Ages, the written tradition, Orientalism, source studies, Ukraine, Arab Caliphate, Eastern Europe, ethno-historical process.

Стаття надійшла до редакції 1.04.2013 р.

Прийнято до друку 23.04.13 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Богданова Тетяна Геннадіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії та соціальних наук ДЗ «Луганський державний медичний університет».

2. Бурьян Михайло Степанович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

3. Галик Володимир Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

4. Галішевський Віталій Анатолійович – магістр історії, аспірант кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

5. Гоков Олег Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

6. Горб Євген Сергійович – здобувач кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету.

7. Єпик Лариса Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.

8. Задерейчук Іван Панасович – кандидат історичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри соціально-економічних дисциплін Кримського економіко-правового інституту Міжнародного гуманітарного університету.

9. Зеркаль Микола Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

10. Зотіков Денис Анатолійович – студент 4 курсу Інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

11. Краснікова Ольга Вікторівна – аспірантка кафедри історії України Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

12. Крюков Віктор Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

13. Кульчицька Олена Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

14. Левченко Юрій Іванович – магістр історії, аспірант кафедри історії України Інституту історичної освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова.

15. Мальшина Катерина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

16. Маркова Марина Олександрівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

17. Мірошніченко Світлана Валентинівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

18. Панченко Ганна Юріївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".

19. Петриків Володимир Іванович – студент V курсу Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

20. Пилипович Тарас Васильович – здобувач кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету.

21. Прус Дар'я Сергіївна – студентка 4 курсу Інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

22. Рожков Микола Вікторович – аспірант кафедри історії України Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

23. Рютін Віталій Васильович – кандидат педагогічних наук, начальник кафедри соціальних та правових дисциплін Академії внутрішніх військ МВС України.

24. Савенков Валерій Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

25. Савенкова Інна Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

26. Садикова Вікторія Вікторівна – аспірантка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

27. Ткаченко Катерина Андріївна – студентка 4 курсу Інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

28. Фадікова Олександра Леонідівна – студентка 4 курсу Інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

29. Фалько Сергій Анатолійович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціальних та правових дисциплін Академії внутрішніх військ МВС України.

30. Харковський Руслан Геннадійович – кандидат історичних наук, доцент, декан Краснодонського факультету інженерії та менеджменту Східноукраїнського університету імені Володимира Даля.

31. Черняєв Валерій Сергійович – аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

32. Ширяєв Михайло Валерійович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

33. Якименко Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

№ 16 (275) серпень 2013

Відповідальні за випуск:
д-р і. н., проф. М. С. Бурьян,
к. і. н., доц. В. В. Савенков,
к. і. н., доц. І. Ю. Савенкова

Здано до склад. 30.04.2013 р. Підп. до друку 31.05.2013 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 32,55. Наклад 200 прим. Зам. № 223.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел. / факс: (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3459 від 09.04.2009 р.